

TARYBŲ LIETUVOS BIBLIOTEKŲ DARBUOTOJŲ PERSEKIOJIMAS IR ŽUDYMAS HITLERINĖS OKUPACIJOS METAIS

KLEMENSAS SINKEVICIUS

Pradėdami karą, hitleriniai fašistai buvo numatę germanizuoti Tarybų Lietuvos bei kitų tarybinių respublikų teritoriją, išnaikinti gyventojų daugumą, pasisavinti gamtos turtus, materialines bei kultūros vertybes.

Sudėtine germanizavimo politikos dailimi buvo neatidėliotinas švietimo sistemos griovimas, kultūros įstaigų likvidavimas, susidorojimas su Tarybų valdžios metais iškeltais kultūros bei švietimo darbo kadrais.

Hitlerinių fašistų ir lietuviškųjų nacionalistinių jų talkininkų piktadarybių okupuotoje Lietuvos teritorijoje istorijos tyrinėjimuose, memuaruose bei archyvų dokumentų publikacijose neretai minimos ir bibliotekų darbuotojų pavardės. Tačiau specialių studijų apie hitlerinių fašistų vykdytą bibliotekų darbuotojų terorizavimą, persekiojimą bei žudymą pasigendame.

Išsamiau nušviesti hitlerinių fašistų piktadarybes, naikinant Tarybų Lietuvos bibliotekų kadrus, trukdo archyvinės medžiagos fragmentiškumas bei nepakankamas informatyvumas.

Kaip žinoma, jau antrąją karo dieną vos tik „susidariusi“ vadinamoji Laikinoji Lietuvos vyriausybė įsakė visiems buv. buržuazinės Lietuvos valdininkams grįžti į savo iki 1940 m. birželio 15 d.

turėtas pareigas¹. Visi Tarybų valdžios skyrimai buvo anuliuoti. Pirklių-skaityklų (jų buvo ne mažiau kaip 384)² vedėjai buvo atleisti net nesudarant jų personalinio sąrašo³. Analogiškai buvo pasielgta ir su partinių kabinetų, pionierių rūmų, profsąjungų ir įvairių kitų organizacijų naikinamų bibliotekų darbuotojais. Valstybinių viešųjų bibliotekų darbuotojų atleidimo personaliniai sąrašai-įsakymai 1941 m. rudenį buvo sudarinėjami, tačiau juose įrašytos priešastys, pavyzdžiui, „neatvyko į darbą nuo 1941 m. birželio 22 d.“, ne ką besapako.

Laiko intervalui didėjant, mažėja ir memuarų patikimumas. Vadovautis prisiiminimais sunku dar ir dėl to, kad juose neretai painiojamos hitlerinių okupantų žudynės su žudynėmis, kurias vykdė banditų pagrindis pirmaisiais pokario metais. Pavyzdžiui, kraštotyrinėje reklaminėje knygutėje apie Raseinius minima, kad pirmosiomis hitlerinės okupacijos dienomis tarp žuvusiųjų buvę bibliotekų vedėjai B. Stirbinskas ir S. Rumšytė⁴. Tai neatitinka tikrovės. Prišmančių klubo-skaityklos vedėją Bronių Stirbinską (šaltinyje — Stribinską) buržuaziniai nacionalistai nužudė 1951 m. vasario 6 d.⁵ Baraičių klubo-skaityklos vedėją Stasę Rumšytę (šaltinyje — Rumšaitę) — 1949 m. spalio 27 d.⁶

¹ Masinės žudynės Lietuvoje. — V., 1965, t. 1, p. 55.

² Lietuvos TSR centrinis valstybinis archyvas (toliau — CVA), R-762, ap. 1, b. 790, l. 803.

³ Ten pat, R-629, ap. 1, b. 1068, l. 1.

⁴ Smilgevičienė K., Trečiakauskas R. Raseiniai. — V., 1979, p. 43.

⁵ Sipavičius J. Komjaunuolis Bronius Stribinskas. — Bibliotekų darbas, 1957, Nr. 4, p. 9—10.

⁶ Janonienė G. Pirmasis žiburyš. — Ten pat, 1968, Nr. 7, p. 20—21.

Daugelis Tarybų valdžios išugdyti bibliotekininkų, kaip ir kitų tarybinių patriotų, karui kilus buvo priėmę teisingą sprendimą — pasitraukti į šalies gilumą, kad su ginklu rankose kovotų prieš hitlerinius grobikus arba savo darbu užnugaryje prisidėtų prie kovos. Tačiau hitlerinės Vokietijos sienos artumas, užpuolimo netikėtumas bei spartus hitlerinės kariuonos veržimasis į Lietuvos teritoriją sudarė labai nepalankias sąlygas evakuavimuisi. Į Tarybų Sąjungos gilumą pavyko evakuotis labai nedideliam respublikos bibliotekininkų būreliui. Tarp jų buvo Kuršėnų valstybinės viešosios bibliotekos vedėjas Vacys Reimeris, Lygumų valstybinės viešosios bibliotekos vedėja Paulina Umbrašaitė⁷, Panevėžio valstybinės viešosios bibliotekos vedėja Leonora Bugytė⁸, Joniškio valstybinės viešosios bibliotekos vedėja Valentina Ivanovaitė⁹, LKP Mažeikių apskr. komiteto partinio kabineto bibliotekininkė Julija Kondrotienė¹⁰, LKP Rokiškio apskr. komiteto partinio kabineto bibliotekos vedėja Konstancija Paradauskienė-Kietytė¹¹.

Pagrindinę Tarybų Lietuvos bibliotekininkų dalį, nespėjusią evakuotis į šalies gilumą, fašistinio teroro banga užplūdo jau pirmomis hitlerinės okupacijos dienomis.

Kaip žinoma, hitlerinė Vokietija buvo iš anksto parengusi Lietuvoje diversinį pogrindį. Nuverstųjų buržuazinių klasių likučiai, buvusio buržuazinės Lietuvos policinio aparato dalis, Vokietijos agentai bei deklasuoti elementai buvo telkia-

mi diversinei kovai prieš tarybines įstaigas bei pareigūnus. Iš į Vokietiją sprukusių tautos atplaišų buvo sudarytas vadinamasis Lietuvos aktyvistų frontas kovai prieš Tarybų valdžią Lietuvoje organizuoti. Vos tik prasidėjęs karui, Kaune susidarė Laikinoji Lietuvos vyriausybė. Vietose buvo formuojami vadinamųjų „partizanų“ būriai, pradėję blokuoti tarybinių karių bei civilių piliečių evakuavimosi kelius, užpildinėti nedideles jų grupes, žudyti dorus tarybinius piliečius. Pačių buržuazinių nacionalistų prisipažinimu, per pirmąją okupacijos mėnesį Lietuvoje „aktyvistai“ bei „partizanai“ nužudė apie 5000 žmonių — partinių ir komjaunimo darbuotojų, pažangių mokytojų, vykdomųjų komitetų ir kitų tarybinių įstaigų darbuotojų, naujakurių ir pan.¹² Tarp jų buvo nemaža ir bibliotekų darbuotojų.

Stakliškių valsčiaus arštinėje sulaikytų asmenų 1941 m. liepos 5 d. sąrašė įrašyta Adomaičio Kazio, Adomo s., pavardė, nurodant sulaiikymo priežastį — „kaipo didelis komunistų veikėjas“¹³. Kazys Adomaitis 1941 m. vasario 21 d. buvo paskirtas Stakliškių valstybinės viešosios bibliotekos vedėju¹⁴. 1940 metais jis buvo įstojęs į komjaunimą. Pirmąją karo savaitę, drauge su kitais Stakliškių komjaunuoliais, buržuaziniai nacionalistai Kazį Adomaitį suėmė ir liepos viduryje nužudė¹⁵.

1940 m. lapkričio 1 d. Svetimo liaudies komisariatės Rozalimo valstybinės viešosios bibliotekos vedėju skiria Vitoldą Zadauską-Tūtį¹⁶. Hitlerininkams

⁷ CVA, R-629, ap. 1, b. 1070, l. 12.

⁸ **Dičkienė K.** Panevėžio miesto masinės bibliotekos Nr. 1 istorija: Diplominis darbas. — V., 1963, p. 29.

⁹ **Rumbauskienė J.** Joniškio rajoninės bibliotekos istorija: Diplominis darbas. — V., 1968, p. 24.

¹⁰ Partijos istorijos instituto prie LKP CK partinis archyvas (toliau — PA), f. 1771, ap. 1771, b. 42, l. 446.

¹¹ Ten pat, b. 40, l. 241.

¹² Masinės žudynės Lietuvoje. — V., 1967, t. 2, p. 5.

¹³ Ten pat, p. 111.

¹⁴ CVA, f. 391, ap. 4, b. 1786, l. 45.

¹⁵ **Masikonis V.** Pirmasis vedėjas. — Bibliotekų darbas, 1972, Nr. 4, p. 35.

¹⁶ CVA, R-762, ap. 1, b. 345, l. 51.

okupavus Lietuvą, 1941 m. rudenį Panevėžio apskr. pradžios mokyklų inspekcija siūlo vadinamajai Svetimo vadybai Rozalimo valstybinės viešosios bibliotekos vedėją atleisti „kaip dingusį“ nuo 1941 m. birželio 22 d.¹⁷ Vadyboje parašomas įsakymas, V. Zadlauskas atleidžiamas iš darbo „kaip nustojęs eiti pareigas“¹⁸. Tiek sako archyvo dokumentai. Gyvenime būta kur kas turiningiau. Vitoldo tėvas Jonas Zadlauskas, 1940 metais būdamas Rozalimo valsčiaus pirmininku, nupirko knygų, įrengė pirkia-skaityklą, ją tvarkyti pavedė sūnui¹⁹. Vitoldas įstojo į komjaunimą, valsčiaus komjaunuoliai jį išrinko sekretoriumi. Dirbdamas Rozalimo valstybinėje viešojoje bibliotekoje, jis rašė informacijas apie bibliotekų veiklą į respublikinę spaudą²⁰, organizavo bibliotekų socialistinį lenktyniavimą, spaudoje kėlė principinius bibliotekų veiklos vystymo klausimus²¹. Prasidėjus karui, jis traukėsi į rytus. Deja, frontas jį aplenkė, jam teko grįžti. Begrijžtantį V. Zadlauską Smilgiuose pastebėjo „partizantai“, jie jį suėmė ir nužudė²².

Kavarsko valstybinės viešosios bibliotekos vedėju nuo 1940 m. gruodžio 1 d. dirbo Leonas Lazauskas²³. (Viename straipsnyje, beje, klaidingai pavadintas Vladu)²⁴. Užėjus okupantams, naujas valsčiaus viršaitis po kurio laiko „apsižiūrėjo“, kad jo „valdose“ nebevei-

kianti biblioteka, nes, kaip jis raportavo Svetimo vadybai, „buvęs vedėjas Leonas Lazauskas, neperdavęs bibliotekos turto, pasišalino“²⁵. Svetimo vadyboje buvo parašytas įsakymas atleisti jį nuo birželio 22 d. „kaip neatvykusį į darbą“²⁶. O atvykti į darbą jis jau negalėjo. Kaip rodo liudininkų parodymai, jau pirmomis okupacijos dienomis jis buvo suimtas ir, nors buvo invalidas (šlubas), kankinamas, mušamas ir po keleto dienų suaudytas²⁷.

Pandėlio valstybinės viešosios bibliotekos vedėju 1941 m. pavasarį pradėjo dirbti komjaunuolis Albinas Žigulis. Valsčiaus komjaunuoliai jį buvo išrinkę sekretoriumi. Prasidėjus karui, būrelis Pandėlio komjaunuolių traukėsi į rytus. Birželio 27 d. ties Panemuniu juos sulaukė ir suėmė „partizantai“. Bibliotekos vedėjas Albinas Žigulis žuvo²⁸.

Rokiškio valstybinės viešosios bibliotekos vedėju 1940 m. liepos 15 d. buvo skirtas komunistas Pranas Serva²⁹. Anksčiau bibliotekoje dirbęs vedėjas buvo susikompromitavęs, pavogęs skaitytojų užstatus³⁰. Naujasis vedėjas greitai įvedė bibliotekoje tvarką. Be to, Pranas Serva dirbo didelį visuomeninį darbą, buvo švietimo ir meno darbuotojų profesijos apskrities komiteto pirmininkas, rinkiminės apylinkės pirmininkas, rusų kalbos kursų vedėjas ir kt.³¹ Bibliotekai vadovavo iki 1941 m. vasario.³²

¹⁷ Ten pat, R-629, ap. 1, b. 1065, l. 13.

¹⁸ Ten pat, ap. 2, b. 176a, l. 30.

¹⁹ Valinskas A. Ošia pusys prie Rozalimo. — Komjaunimo tiesa, 1968, spalio 17.

²⁰ Zadlauskas T. Iš liaudies bibliotekų veiklos. — Tarybų Lietuva, 1941, birželio 6.

²¹ Tūtis Z. Bibliotekų soclenktynės Gegužės 1-os garbei. — Ten pat, balandžio 23.

²² Staišiūnas A. Jis žiūrėjo į ateitį. — Bibliotekų darbas, 1967, Nr. 11, p. 26—27.

²³ CVA, f. 391, ap. 4, b. 1786, l. 61.

²⁴ Stukelis V. Vienos bibliotekos istorija. — Komjaunimo tiesa, 1960, lapkričio 25.

²⁵ CVA, R-629, ap. 1, b. 1053, l. 42.

²⁶ Lietuvos TSR kultūros ministerijos archyvas (toliau — KMA), F 4, ap. 2, b. 181a, l. 31.

²⁷ Masinės žudynės... t. 2, p. 300.

²⁸ Seškauskas V. Salia kelio budi obeliskas. — Spalio pergale (Rokiškis), 1961, lapkričio 15.

²⁹ CVA, f. 391, ap. 4, b. 1786, l. 53.

³⁰ Zelvyis P. Garantuoju asmeniu ir gyvybe. — K., 1971, p. 21.

³¹ Trainytė G. Rokiškio rajoninės bibliotekos istorija: Diplominis darbas. — V., 1966, p. 19—20.

³² CVA, R-762, ap. 1, b. 693, l. 361.

Bibliotekoje būtų dirbęs ir ilgiau, bet mokyklose labai trūko rusų kalbos mokytojų. Nuo 1941 m. kovo mėn. Pranas Serva perėjo dirbti į Rokiškio vidurinę mokyklą. Vos išgengus hitleriniams okupantams į Rokiškį, birželio 27 d. „partizanai“ Praną Servą suėmė, kankino ir po trijų dienų sušaudė³³.

1940 m. lapkričio 16 d. Kupiškio valstybinės viešosios bibliotekos vedėju pradėjo dirbti Julius Sinkūnas³⁴. Jis buvo komjaunuolis, komjaunimo valščiaus komiteto narys³⁵. Bibliotekoje dirbo iki 1941 m. pavasario, kol jį pakeitė kitas vedėjas³⁶. Prasidėjus karui, drauge su kitais tarybiniais aktyvistais Julius Sinkūnas patraukė Daugpilio link. Ties Obeliais juos sulaukė buržuaziniai nacionalistai. Sunkiai sužeistas Julius Sinkūnas buvo suimtas ir po sunkių kankinimų Kupiškyje sušaudytas³⁷.

1941 m. pradžioje Kruopių valstybinės viešosios bibliotekos vedėju skiriamas vyresnysis pionierių vadovas J. Gadeckas. Kadangi biblioteka „maža“, okupacinės valdžios pareigūnų nuomone, tarnautojas jai iš viso nereikalingas³⁸. J. Gadeckas suimamas ir po ilgų tardymų bei kankinimų spalio mėn. nužudomas³⁹. J. Gadecko nužudymo faktas paminėtas ir Mažojoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje⁴⁰.

1941 m. pradžioje įsteigtos Alvito valstybinės viešosios bibliotekos vedėju nuo vasario 1 d. skiriamas P. Svabonas⁴¹. Alviškių prisiminimu, bibliotekos vedėjas okupantų buvo nužudytas⁴².

Vos praslinkus frontui, 1941 metų birželyje buržuaziniai nacionalistai sušaudė Dubingių pradžios mokykloms vedėją Petrą Baršauską. Reikia pažymėti, kad P. Baršauskas yra steigęs „pirmąją Dubingių istorijoje viešąją biblioteką“⁴³. Dar 1940 m. spalio 30 d. laiške į Giedraičius jis prašė nedelsti steigiant viešą biblioteką, pasirūpinti, kad „būtų atsiųsta knygų ir laikraščių“, žadėjo, kad „tą bibliotekos užuomazgą administruoti taip pat galėčiau aš“⁴⁴.

Buržuaziniai nacionalistai žudė ir pirklių-skaityklų vedėjus, kurie, nors ir vos prieš keletą mėnesių buvo pradėję dirbti, bet jau buvo spėję pradėti aktyviai skleisti tarybinę knygą bei periodinę spaudą.

1941 m. birželio 23 d. „partizanai“ sušaudė Ukmergės apskr. Lydukių pirkios-skaitykloms vedėją Stasį Salčiūną⁴⁵. Šį faktą minėdama Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, deša, S. Salčiūną tituluoja ne pirkios-skaityklos, o bibliotekos vedėju⁴⁶.

Zarasų apskrityje buržuaziniai nacionalistai sušaudė Avilių pirkios-skaityk-

³³ Milaknis P. Trys dienos. — Tiesa, 1967, lapkričio 21.

³⁴ CVA, f. 391, ap. 4, b. 1786, l. 51.

³⁵ Gaušienė M., Šeškauskas V. Gyveno Sinkūnų šeima. — Komunizmo keliu (Kupiškis), 1967, birželio 1.

³⁶ CVA, R-629, ap. 1, b. 1065, l. 13.

³⁷ Deščeraitė G. Kupiškio rajoninės bibliotekos istorija: Diplominis darbas. — V., 1969, p. 22.

³⁸ CVA, R-629, ap. 1, b. 1070, l. 12.

³⁹ Anužienė E. Bibliotekų kūrimasis ir vystymasis Akmenės rajone 1940—1970 m.: Diplominis darbas. — V., 1971, p.

⁴⁰ Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. — V., 1968, t. 2, p. 226.

⁴¹ CVA, f. 391, ap. 4, b. 1786, l. 64.

⁴² Pusvaškytė A. Bibliotekų tinklo išvystymas Vilkaviškio rajone per 20 tarybinės valdžios metus: Diplominis darbas. — V., 1961, p. 19.

⁴³ Virmauskas K. Gyvas dubingiečių atmintyje. — Tarybinis mokytojas, 1963, gruodžio 1.

⁴⁴ Zelvyys P. Garantuoju... p. 39—40.

⁴⁵ Petronis J. Ukmergė. — V., 1976, p. 35.

⁴⁶ Mažoji lietuviškoji... t. 1, p. 71.

los vedėją komjaunuolę S. Bertulytę⁴⁷, Svenčionių apskrityje — Saldutiškio pirkios-skaityklos vedėją Antaną Kape-
linską⁴⁸.

Hitlerinių okupantų talkininkai žudė ir visuomeniniais pagrindais įvairių organizacijų bibliotekėles tvarkiusius komjaunuolius bei kitus tarybinius aktyvistus. Buvo suimtas ir nužudytas Avilių komjaunimo bibliotekėlės vedėjas Albinas Bakutis⁴⁹, Saldutiškio komjaunimo bibliotekėlės vedėjas, buvęs buržuazinėje Lietuvoje politkalinys, Al-
girdas Lunius⁵⁰.

Kilus karui, buržuaziniai nacionalis-
tai ėmė veikti ir Raudonosios Armijos 29-ojo teritorinio korpuso, sudaryto iš buvusios buržuazinės Lietuvos kariuo-
menės, daliniuose, boikotudami įsaky-
mus, pasalūniškai žudydami vadus ir
politvadovus. Pasalūniškai buvo nužud-
dyti Pabradėje dislokuoto 234-ojo šau-
lių pulko bibliotekos viršininkas jaunes-
nysis politvadovas Arkadijus Avdejevas
ir jo padėjėjas⁵¹.

Masinės žudynės palietė ir mokslinių
bibliotekų darbuotojus. 1941 metais ges-
tapas suėmė ir sušaudė Vilniaus univer-
sitetą bibliotekininką Emirą Tugan-Ba-
ranovskį⁵², totorių tautybės pilietį, gi-
musį Raseiniuose 1904 metais⁵³. 1941 m.
rugpjūčio antroje pusėje hitlerininkai
suėmė ir sušaudė ir kitą Vilniaus uni-

versiteto bibliotekos darbuotoją, žinomo
Mažosios Lietuvos spaustuvininko ir lei-
dėjo bei visuomeninio veikėjo Enzio Ja-
gomasto sūnų, gimusį 1917 metais. Savo
prisiminimuose šią žinią pateikdama
darbuotoja Valerija Kisinienė teigia, kad
sušaudytojo vardas buvęs Vilius⁵⁴. Tik-
rasis jo vardas, kaip rodo jo paties
1941 m. kovo 15 d. pildyta anketa, bu-
vęs Jurgis⁵⁵, tą patvirtina ir knygotyri-
ninko Domo Kauno tyrinėjimais⁵⁶.

Įsiveržę į Lietuvą, vokiečiai fašistai
pradeda masines žydų tautybės žmonių
žudynes. Utenoje sušaudomas valstybinės
viešosios bibliotekos bibliotekininkas
Icikas Aizikas⁵⁷, Leipalingyje —
valstybinės viešosios bibliotekos vedėja
Sifirė Finkelšteinaitė⁵⁸, dirbusi biblio-
tekoje 1940 m. rugsėjo-spalio mėn⁵⁹.

Hitlerinės okupacijos išvakarėse žydų
tautybės bibliotekininkų dirbo daugelyje
valstybinių viešųjų bibliotekų: Vilniaus
4-oje — Icikas Strašunas ir Chaikelis
Lunskis, Vilniaus 5-oje — Movša Cho-
rosas, Faidušas Krasnis ir Leiba Šapi-
ra, Vilniaus vaikų — Beilė Zakheimai-
tė⁶⁰, Paberžės — Liuba Jelinovičiūtė⁶¹,
Ziežmarių — Leiba Moiberis, Valkininkų
— Benjaminas Farberis, Kėdainių —
Nisonas Zalburgas, Raguvos — Izraelis
Hakas, Anykščių — Icikas Capas,
Jurbarko — Gutas Motelis⁶² ir kt. Vi-

⁴⁷ Žilėnas A. Zarasų kraštas. — V., 1973, p. 44.

⁴⁸ Greblikas K. Prie obelisko. — Bibliotekų darbas, 1968, Nr. 9, p. 27.

⁴⁹ Bakutis L. Per liepsnojančią žemę. — V., 1961, p. 29, 129.

⁵⁰ Greblikas K. Prie obelisko. . .

⁵¹ Jacovskis E. Fronto užrašai. — V., 1976, p. 15—16.

⁵² Vladimirovas L. 400 metų kultūros, švietimo ir mokslo tarnyboje. — Kn.: Kultū-
rų kryžkelėje. V., 1970, p. 83.

⁵³ CVA, R-856, ap. 1, b. 86, l. 1.

⁵⁴ Kisinienė V. VVU biblioteka vokiečių okupacijoje. — Bibliotekų darbas, 1970, Nr. 6,
p. 17.

⁵⁵ CVA, R-856, ap. 1, b. 86, l. 30.

⁵⁶ Kaunas D. Zuvo 1941-aisiais. — Tarybinis studentas (VVU), 1980, lapkričio 21.

⁵⁷ Driukienė G. Pirmosios masinės bibliotekos Utenoje. — Lenino keliu (Utena),
1964, gruodžio 24.

⁵⁸ Mikeliūnis F. Leipalingio bibliotekai — 30. — Bibliotekų darbas, 1968, Nr. 3, p. 28.

⁵⁹ CVA, R-762, ap. 1, b. 760, l. 717; b. 761, l. 127.

⁶⁰ Ten pat, b. 776, l. 637.

⁶¹ KMA, F 4, ap. 2, b. 181a, l. 9.

siems žydų tautybės bibliotekų darbuotojams hitleriniai fašistai nužymėjo kelią į masinių žudynių vietas.

Daugelis Tarybų valdžios metais išugdytų bibliotekininkų buvo tardomi, kalinami, luošinami, iš jų buvo tyčiojama. Kad išvengtų susidorojimo, daugelis jų slapstėsi, išvyko iš gimtųjų vietų.

Hitlerinės okupacijos išvakarėse Rokiškio apskr. Kriaunų bibliotekoje dirbęs J. Pupienis savo memuaruose rašo, kad jau pirmomis okupacijos dienomis buvo baltaraiščių „partizanų“ suimtas. Budeliai jį vedžiojo gatvėmis surištomis rankomis, užkabinę ant kaklo lentelę su užrašu „politrukas“. Vežant šaudyti, J. Pupieniui pavyko pabėgti ir visą okupacijos metų teko gyventi slapstantis⁶².

Pirmomis karo dienomis „partizanai“ areštavo Antaną Narštį, dirbusį Purvių (Šiaulių apskr.) bibliotekoje. Tai buvo, beje, ne valstybinė viešoji, o nedidelė kokios nors organizacijos ar pirkios-skaityklos bibliotekėlė. A. Narštys irgi buvo tardomas, mušamas, varinėjamas kasti duobes šaudomiems tarybiniam žmonėms. Jam irgi pavyko pabėgti tada, kai buvo vežamas į Purvynės mišką sušaudyti, ir vėliau teko gyventi slapstantis⁶⁴.

Pravieniškųjų koncentracijos stovykloje buvo kalinamas Laisviamųjų etinės kultūros draugijos Dijokiškės skyriaus

bibliotekos vedėjas Pranas Kazakevičius⁶⁵.

Baltaraiščiai sumušė Lietuvos liaudies pagalbos sąjungos Avilių kuopelės bibliotekininką Petrą Jušką⁶⁶.

Pasitraukti į šalies gilumą bandė Semeliškių pirkios-skaityklos vedėjas Viadas Trukšinas, tačiau Baltarusijoje pakliuvo į apsupimą. Jis buvo suimtas, tardytas, kalintas⁶⁷.

Komjaunuolis, Maironių kaimo (Šiaulių apskr.) pirminės komjaunimo organizacijos sekretorius Jonas Slapokas dirbo pirkios-skaityklos vedėju buvusiuose Jakiškių dvaro rūmuose. 1941 m. liepos pradžioje jis buvo areštuotas, tardytas, sumuštas, suluošintas⁶⁸.

Buvo tampomas pasiaiškinimams bei tardomas rašytojas ir liaudies švietėjas Kostas Stiklius, dirbęs (nuo 1941 m. vasario mėn.) Krekenavos valstybinės viešosios bibliotekos vedėju⁶⁹.

Fašistams pasirodė netinkamas ir Lietuvos bibliotekininkų veteranas, „Bibliotekoms vadovėlio“ autorius Vincas Ruzgas, iš bibliotekos vedėjo pareigų jis buvo atleistas⁷⁰.

Darbėnų valstybinės viešosios bibliotekos vedėja Bronė Puškorienė kartu su vyru — kooperatyvo pardavėju — buvo areštuota 1941 m. birželio 24 d. Buržuaziniai nacionalistai juos vedė per miestelį iškeltoomis rankomis. Tą dieną išvengė kalėjimo, Puškoriai iš miestelio išsikraustė gyventi į kaimą⁷¹. Iš darbo

⁶² CVA, R-629, ap. 1, b. 1030, l. 401; b. 1051, l. 25; b. 1065, l. 13; b. 1074, l. 8; b. 1058, l. 2.

⁶³ Pupienis J. Jų žiaurumo nepamiršiu. — Spalio vėliava (Rokiškis), 1965, lapkričio 23.

⁶⁴ Paplauskaitė S. Baisios dienos. — Pergalės vėliava (Akmenė), 1961, birželio 17.

⁶⁵ Laurinavičius J. Pirmasis rajono bibliotekininkas. — Bibliotekų darbas, 1966, Nr. 8, p. 3.

⁶⁶ Svenčionis M. Bibliotekininkas iš Avilių. — Valstiečių laikraštis, 1967, vasario 15.

⁶⁷ Laurinavičius J. Tuo pačiu taku. — Bibliotekų darbas, 1965, Nr. 7, p. 17.

⁶⁸ Masinės žudynės... t. 2, p. 231—232.

⁶⁹ Tamošauskas A. Krekenavos bibliotekai 20 metų. — Tarybinė tėvynė (Ramygala), 1960, rugpjūčio 27.

⁷⁰ Ruzgas V. V. Kudirkos v. biblioteka-skaitykla. — Bibliotekų darbas, 1960, Nr. 4, p. 38.

⁷¹ Hitleriniai žudikai Kretingoje. — V., 1960, p. 33—34.

B. Puškorienė buvo atleista nuo birželio 22 d., įrašant įsakyme priežastį — „kaipo aktyvus komunistinės santvarkos veikėjas“⁷².

Pirmaisiais hitlerinės okupacijos mėnesiais keletą bibliotekų darbuotojų „už komunistinę veiklą“ suėmė okupantų saugumo organai. Tai byloja lakoniški įrašai jų atleidimo įsakymuose: „saugumo organų sulaikytas“. Jų sąrašė: Svėkšnos valstybinės viešosios bibliotekos vedėjas Edvardas Klumbys, Batakų valstybinės viešosios bibliotekos vedėjas Feliksas Stanevičius, Veiverių valstybinės viešosios bibliotekos vedėja Jadvyga Gaidamavičienė⁷³.

Karas vyko ne pagal hitlerinių fašistų rengtą scenarijų. Raudonosios Armijos atsparumas ir kontrsmūgiai, visos tarybinės liaudies priešinimasis sklaide greitos vokiečių pergalės mitą. Hitleriniai okupantai buvo priversti keisti taktiką, daryti tariamų nuolaidų.

Praejus keletui mėnesių po karo pradžios, susiformavus vokiečių civiliniam okupaciniam administracijos aparatui, kai kurie pirmomis okupacijos savaitėmis buržuazinių nacionalistų suimti žmonės buvo paleisti. Vokiškieji okupantai stengėsi sudaryti vaizdą, esą masinės žudynės yra ne jų vadovautos ir inspiruotos, o pačių buržuazinių nacionalistų surengtos.

Tačiau tai nereiškė, kad tuo baigėsi bibliotekų darbuotojų persekiojimas. Bet kuris bibliotekininkas, jeigu jis buvo doras pilietis, negalėjo pritariti hitlerinių okupantų daromoms piktadarybėms ir talkininkauti jiems naikinant kultūros vertybes ir žlugdant švietimo darbą. Tai neišvengiamai jį vedė į konfliktus su

okupantų nurodymais bei reikalavimais, kurių nevykdymas galėjo baigtis tragiškai.

Beje, reikia pažymėti, kad 1941 metų rudenį, praėjus pirmajai fašistinio siautėjimo bangai, senų bibliotekininkų, dirbusių negausiose dar neuždarytose bibliotekose ir Tarybų valdžios metais, jau ne kas buvo ir belikę. Iš daugiau kaip 300 bibliotekininkų, dirbusių valstybinėse viešosiose bibliotekose 1941 metų birželyje, okupacijos metais buvo palikta vos 28.

Už knygų slėpimą, siekiant išvengti jų konfiskavimo, į rašytoją Petrą Vaičiūną, dirbusį Mokslų Akademijos bibliotekos direktoriumi, buvo nukreiptas hitlerininko brauningo vamzdis⁷⁴. Už vertingą Mokslų Akademijos rankraščių slėpimą rašytojas Kazys Boruta gestapininkų buvo patrauktas į karo lauko teismą⁷⁵.

Vilniaus universiteto bibliotekininkė Ona Simitaitė už pagalbą geto gyventojams buvo areštuota ir išgabenta į Dachau koncentracijos stovyklą. Iš ten ją išvadavo sąjungininkų kariuomenė⁷⁶.

Nuo gestapo agentų teko slapstyti Vilniaus universiteto bibliotekos bibliografui Izidoriumi Kisinui⁷⁷.

Tarybiniais metais įkurtos ir okupantų uždarytos Centrinės pedagoginės bibliotekos buvęs direktorius Vytautas Tumėnas 1943 metais buvo išgabentas į Stuthof koncentracijos stovyklą. Ten jis buvo nukankintas.

Patyrusi specialistė, Vilniaus universiteto bibliotekininkė Marijona Cilvinaitė, pajutusi pavojų patekti į Reicho darbo tarnybą, 1943 metais turėjo išvykti gyventi į kaimą⁷⁸.

⁷² CVA, R-629, ap. 1, b. 1062, l. 11.

⁷³ Ten pat, b. 1071, l. 2, 7; b. 1063, l. 32.

⁷⁴ Tarybų Lietuvos rašytojai. — V., 1977, t. M-2, p. 456.

⁷⁵ Ten pat, 1957, p. 74.

⁷⁶ Ir be ginklo kariai. — V., 1967, p. 192—196.

⁷⁷ Vladimirovas L. 400 metų. . .

⁷⁸ Vėlavičienė S. Marijona Cilvinaitė — bibliotekininkė ir kraštotyrininkė. — Bibliotekų darbas, 1980, Nr. 8, p. 21.

Daugeliui atleistų iš darbo bibliotekininkų teko ieškoti darbo kitur. Daugeliui buvusių bibliotekininkų teko slapstyti nuo nuolatinio persekiojimo už „aktyvią veiklą“ Tarybų valdžios metais, vengiant išgabenimo į vergišką darbą Reichė.

Kaip ir kiti dori tarybiniai piliečiai, bibliotekininkai jungėsi į aktyvią pasipriešinimo prieš hitlerinius okupantus kovą. Kai kurie buvę bibliotekininkai kovojo partizanų būriuose. Mūsų minėtas Semeliškių pirkios-skaityklos vedėjas Vladas Trukšinas, ištrūkęs iš fašistų kėlimo, 1942 metais stojo į partizanų

būrį ir kovojo Rūdininkų girioje⁷⁹. Apie buvusią skaityklos vedėją Janę Petrikaitę, dalyvavusią „Patvariųjų“ partizanų būryje, savo prisiminimuose rašo šio būrio vadas Vladas Vildžiūnas⁸⁰.

Hitlerinių fašistų piktadarybės, blaškant, terorizuojant bei žudant Tarybų valdžios metais paskirtus bibliotekų darbuotojus, kraupių praradimų šešėliu driekėsi pokario atstatomojo laikotarpio metais.

Lietuvos TSR kultūros darbuotojų
tobulinimosi institutas

Įteikta 1981 m. kovo mėn.

ПРЕСЛЕДОВАНИЯ И УБИЙСТВА БИБЛИОТЕЧНЫХ РАБОТНИКОВ СОВЕТСКОЙ ЛИТВЫ В ГОДЫ ГИТЛЕРОВСКОЙ ОККУПАЦИИ

КЛЕМЕНСАС СИНКЯВИЧЮС

Резюме

Гитлеровские оккупанты осуществляли планы полного уничтожения учреждений культуры и системы народного образования Советской Литвы. Уничтожению подверглись и библиотеки. Были ликвидированы сети библиотек профсоюзов и других организаций, закрыты многие массовые, научные и школьные библиотеки.

Оккупанты отстранили от работы всех библиотечных работников, которые были приняты на работу в годы советской власти. Многие из них «за активную коммунистическую деятельность» подвергались преследованию, арестам, допросам. Отдельные библиотекари были заключены в концлагеря. Несколько десятков библиотекарей были расстреляны фашистами. В статье приводятся их имена.

THE PERSECUTION AND ASSASSINATION OF LIBRARY WORKERS IN SOVIET LITHUANIA DURING THE YEARS OF HITLERITE OCCUPATION

KLEMENSAS SINKEVICIUS

Summary

According to the plans of German invaders the system of education and the cultural establishments in Lithuania had been totally destroyed. The libraries of tradeunions and other organizations were eliminated, most of mass,

scientific and school libraries were closed down. The fascists exercised savage reprisals towards the library workers of the Soviet period, they were discharged from office, persecuted, arrested and sent to concentration camps. Scores of librarians were executed.

⁷⁹ Laurinavičius J. Tuo pačiu taku...

⁸⁰ Vildžiūnas V. Aukštaitijos kalvose. — V., 1954, p. 110—111.